

Tóth Ágnes

tudományos főmunkatárs, MTA TK Kisebbségkutató Intézet
egyetemi docens, PTE BTK Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában Alapítványi Tanszék

A nemzetiségi oktatás irányításának szervezete és tevékenysége Magyarországon az '50-es évek első felében

A magyarországi nemzetiségpolitika második világháború utáni másfél-két évtizedét alapvetően az automatizmus elvének alkalmazása határozta meg.¹ A politikai hatalom az internacionalizmus elve alapján azt hangoztatta, hogy az egyén identitását alapvetően társadalmi csoporthoz, osztályhoz tartozása határozza meg. Az identitás nemzeti elemének jelentőségét tagadták. Az állampolgári jogegyenlőség biztosításával a nemzetiségi problémák automatikus megszűnését prognosztizálták. A nemzetiségi közösségek tagjaitól mindenekelőtt azt várták el, hogy jó magyar állampolgárrá és szocialista hazafivá váljanak. A politikai hatalom középtávon teljes beolvadásukkal, asszimilációjukkal számolt. Emellett a hazai nemzetiségpolitika külpolitikai vonatkozásai is markánsak maradtak. Azaz: a szomszéd országok területén élő magyarság nemzeti önazonosságának megőrzése, illetve az ezért szót emelő anyaországi föllépés eredményességének szem előtt tartása is szerepet játszott a magyarországi nemzetiségek alapvető oktatási, művelődési jogainak elvi biztosításakor.

Akényszermigrációs folyamatok – németek kitelepítése, szlovák-magyar lakosságcsere – lezárulását követően az '50-es évek első felében a hatalom képviselői a nemzetiségi kérdést az egyes közösségek oktatási és kulturális igényeire redukálták. Az egyes nemzetiségek intézményhálózatának kialakítása azonban – bár a közösségek vezetőinek, a szülőknek az akaratára, kérésére történő állandó hivatkozással fenn tartották ezt a látszatot – nem egy alulról építkező folyamat részeként ment végbe. Az iskolaszervezéseknél nem vették figyelembe az egyes nemzetiségek belső nyelvi tagoltságát. A nemzetiségi gyerekek által beszélt dialektusokat az irodalmi nyelvnél alacsonyabb értékűnek minősítették, s erre hivatkozva csak az irodalmi nyelvet oktatták. A két nyelv egymáshoz való viszonyával, illetve ezen adottság módszertani problémáival egyáltalán nem foglalkoztak. Megfigyelhető az is, hogy a tannyelvű/tanítási nyelvű/nyelvet oktató fogalmak tartalmának tisztázására nem került sor.

A jogi szabályozás is ellentmondásos. Egyrészt a különböző rendeletek sokszor túl gyorsan követték egymást. Azaz a gyakorlatban még végig sem vitt folyamatokat újra szabályoztak, a megkezdett lépések hatását nem vizsgálták. Másrészt a jogi szabályozás sokszor csak formális lehetőséget jelentett, annak a gyakorlati megvalósítását különböző

okokra hivatkozva a helyi tanácsi és pártapparátus hatékonyan akadályozta. Ez az attitűd leginkább a német oktatás megszervezésekor figyelhető meg, de a többi nemzetiség intézményszervezése kapcsán is előfordult. A németek diszkriminációja folyamatosnak tekinthető. Nyilván a helyi tanácsi és pártapparátus mindezt a politikai hatalom támogatása nélkül nem tette/tehetné volna meg. Az eljárási módot egy sajtóságos munkamegosztásnak tekinthetjük. Miután a politikai hatalom a nemzetiségek oktatási igényeit nem akarta kielégíteni, de ezt nyíltan föl vállalni sem akarta, az ebből fakadó konfliktusokat, társadalmi feszültségeket lokális szintre szorította le. Miután az intézmények létrehozásához nem biztosított központi forrásokat, a helyi apparátus erre való hivatkozással eredményesen gátolhatta azok létrehozását. A valódi döntéseket azonban nem helyben hozták meg.

A döntési folyamatokra – ugyancsak az egész korszakon átívelően – jellemző, hogy fedettek, nem nyilvánosak és követhetetlenek. Sőt maguk a döntések sem, vagy csak korlátozott módon voltak megismerhetők. A nemzetiségekkel kapcsolatos valamennyi párt- és állami dokumentum 'szigorúan titkos' minősítéssel készült. Így a végrehajtás során alkalmazandó operatív lépéseknek tág tere nyílt.

Bár az '50-es évek második felére a nemzetiségi tanárképzést valamennyi közösség számára létrehozták, a képzés tartalmában erre a speciális feladatra való felkészítés nem, vagy alig jelent meg. A nemzetiségi oktatás igényeihez igazodó tankönyvek, tantervek, tanmenetek egyáltalán nem, vagy eleve az ideiglenesség igényével készültek el. Megállapítható az is, hogy a nemzetiségi intézmények elhelyezési körülményei, technikai felszereltsége a magyar intézményekhez viszonyítva mindvégig rosszabbak voltak.

A nemzetiségpolitika kettősségére – amelyet egyrészt a jogok deklarálása, másrészt a gyakorlati megvalósítás során annak akadályozása, ellehetetlenítése jellemez – világít rá a nemzetiségi oktatásirányítás szervezeti kereteinek állandó változtatása, a feladatok, felelőségek, kompetenciák tisztázatlansága, a területen dolgozó szakemberek eszköztelensége is.

1949–1953

A második világháború után 1947 júniusától a fegyverszüneti szerződéssel és a békeszerződéssel kapcsolatos kulturális ügyek mellett a magyarországi nemzetiségek oktatási kérdéseivel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak (VKM) a Dunamedence népeinek szellemi együttműködéséért felelős főosztálya (X/A.) foglalkozott.² A minisztérium struktúrája és személyi állománya azonban a folyamatos, évente több alkalommal végrehajtott átszervezések miatt állandóan változott. 1948 áprilisában az addigi X. és X/A. főosztályok ügykörét összevonták, vezetőjét, Nemes Józsefet felmentették. Az egyesített főosztály neve Külföldi kulturális kapcsolatokért felelős főosztály lett, vezetője pedig Sötér István (*Welker*, é. n., 44. o.). Ortutay Gyula miniszter 1949 áprilisában újabb centralizációt hajtott végre. Egyrészt több korábbi főosztályt összevont vagy megszüntetett, másrészt megerősítette az elnöki főosztályt, amely immár az igazgatással kapcsolatos valamennyi feladatot ellátta, és közben tartotta a minisztérium egészét érintő költségvetési, dologi, terv- és műszaki ügyeket is. A Nemzetiségi osztály az Általános Iskolai Főosztályon belül, önálló osztályként 1949. április 1-jén kezdte meg működését (*Welker*, 70. o.). Feladata a kormány nemzetiségpolitikájának elfogadtatása, a nemzetiségi iskolák szervezése és irányítása, kulturális önszerveződésük elősegítése volt.

Az osztály létrehozását Arató Endre³, az osztály vezetője a *Köznevelés* hasábjain jelentette be: „A magyar népi demokrácia pozitív nemzetiségi politikáját tehát a reakció minden eszközt felhasználva támadja. Ezekkel a rágalmakkal kell legelőször szembe szállnunk. Meg kell akadályoznunk az elnemzetietlenedés folyamatát. Elsősorban tehát

a felvilágosító munka a feladatunk. Ebben a helyi Függetlenségi Front pártjain kívül a tömegszervezetek és a kultúrszövetségek helyi szervezetei segíthetnek. Erre a felvilágosító munkára különösen a beíratások előtt van szükség. Csak így valósíthatjuk meg alapvető célkitűzésünket: a nemzetiségi iskolahálózat kiépítését, körzeti iskolák szervezését tanulóotthonokkal, a népiskolák általános iskolákká szervezését.” (Arató, 1949, 44. o.)⁴

Egységes hatáskörrel, azaz a nemzetiségi oktatást és kulturális önszerveződést is irányító feladatokkal azonban csak néhány hónapig működött az ügyosztály. 1949 júniusában ugyanis a kulturális élet különböző területeivel összefüggő feladatok a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól átkerültek az ekkor létrehozott Népművelődési Minisztériumhoz. Ez utóbbi minisztérium, bár többször változó hatáskörrel, de egyértelműen kultúráirányító feladatokkal egészen 1956-ig működött. A Népművelődési Minisztérium egy-egy osztálya a határvidéki és nemzetiségi könyvtárak munkáját segítette, illetve irányította és ellenőrizte a területi művészeti csoportok tevékenységét, a nemzetiségi szövetségek kulturális munkáját, és támogatta a nemzetiségi kultúra megőrzését.⁵

A nevében megmaradt VKM 1949 és 1951 között már csak a vallási és az oktatási ügyeket felügyelte. A nemzetiségi oktatási ügyosztály feladatát, amely változatlan szervezeti keretek között működött tovább, a következőképpen határozták meg: „a szlovák, román, délszláv és görög óvodák, általános iskolák, tanfolyamok szervezése, ellenőrzése és személyi ügyeinek intézése, a szlovák, román és délszláv kollégiumok, középiskolák és Pedagógiai Főiskola nemzetiségi ügyeinek intézése, nemzetiségi tankönyvek és tantervek készítésénél közreműködés.”⁶ Bár ekkorra már a németek kitelepítése befejeződött, és Magyarországon mintegy 220–230 ezer német nemzetiségű személy élt, őket az utasításban meg sem említették. Annál inkább figyelemre méltó ez, mert ezzel egyidőben más területeken – munkavállalás, lakhely szabad megválasztása – a németekkel szemben alkalmazott korábbi jogkorlátozások feloldása megkezdődött. Ez az ellentmondás egyrészt jelzi, hogy a kormányzatnak a németek társadalmi integrációjára vonatkozóan nem volt egységes, valamennyi területre kiterjedő összehangolt stratégiája. Másrészt – s megítélésem szerint valójában erről volt szó – csak az egyes személyeknek az egzisztenciális létfenntartásához elengedhetetlenül szükséges korlátozások feloldását engedélyezte, s a joghátrány megszüntetését nem támogatta azokon a területeken, amelyek a közösség nemzeti közösségként való fennmaradását biztosíthatták volna. Esetükben jogi értelemben is csak 8–10 évvel később került sor az anyanyelvi oktatás és a kulturális önszerveződés biztosítására, a gyakorlatban végbement folyamat pedig egyértelműen jelzi, hogy az államhatalom ezt akkor is csak formálisnak tekintette.

A VKM feladatköréből 1951 májusában a vallási ügyek a megalakuló Állami Egyháziügyi Hivatalhoz kerültek, így az 1951. évi I. törvénnyel a minisztérium elnevezését feladatellátásával összhangban Közoktatásügyi Minisztériumra változtatták.⁷ A nemzetiségek oktatási ügyeivel kapcsolatos feladatokat továbbra is az Általános Iskolai főosztály keretén belül működő Nemzetiségi Osztály látta el.⁸ Alapvetően az osztály feladatai közé tartozott a nemzetiségi intézményeket érintő valamennyi szervezési és tartalmi kérdés. A minisztérium ügykörjegyzéke szerint az osztályon belül két csoport jött létre.

Az Oktatási és ellenőrzési csoport szervezte, irányította és ellenőrizte a nemzetiségi óvodákban, általános iskolákban, gimnáziumokban, tanítóképzőkben és szakérettségis előkészítő tanfolyamokon folyó munkát, valamint a Pedagógusképző Főosztállyal egyetértésben a Pedagógiai Főiskolák nemzetiségi tanszékeinek tevékenységét. Emellett feladata volt a nemzetiségi diákotthonok ügyeinek intézése, a szülői munkaközösségekkel való kapcsolattartás, illetve tevékenységük szervezése, valamint a nemzetiségi iskolákban az úttörő- és DISZ-mozgalom irányítása. A Személyzeti Főosztállyal egyetértésben felelt a nemzetiségi iskolákban alkalmazható/alkalmazandó pedagógusok felkutatásáért, nyilvántartásáért és elosztásáért. A Beruházási főosztállyal és a Tanszeripari osztállyal közösen kellett gondoskodnia a nemzetiségi intézmények tanszer-, nyomtatvány-, szem-

léttetőeszköz-, sportfelszerelés-ellátásáért. Kiemelt feladatai közé tartozott a szaktanítói és szaktanári továbbképzések megszervezése, a tanulmányi felügyelők és szakfelügyelők munkájának irányítása és ellenőrzése. Ez utóbbi hálózat hatékony működtetéséhez azért is kiemelkedő érdeke fűződött, mert a szakfelügyelők egyrészt a minisztérium meghosszabbított kezeként sokat tehetek a központi elgondolások végrehajtásáért, másrészt rajtuk keresztül a minisztérium első kézből fontos információkat kapott a helyi viszonyokra, problémákra vonatkozóan. Az osztály feladatai közé tartozott a külföldi kapcsolatok kiépítése, fenntartása és bővítése is. Miután nem állt rendelkezésre elegendő politikailag megbízható, képzett pedagógus, különösen az első években több gimnáziumban, tanító- és tanárképző főiskolán Csehszlovákiából és Romániából érkezett vendégtanárokat alkalmaztak.⁹ A továbbképzés szempontjából pedig a szocialista országokban megszervezett nyári tanfolyamok, tanulmányutak bírtak jelentőséggel. Az '50-es évek második feléig a hiányzó tankönyveket is a szocialista országokban használtakkal pótolták, de az iskolai könyvtárak részére sor került szépirodalmi művek, folyóiratok, újságok behozatalára is.

A Tankönyv és didaktikai csoport feladata alapvetően a nemzetiségi iskolák részére szükséges tankönyvek, tankönyvpótló jegyzetek, brossurák, tájékoztatók, útmutatók, tantervek, óratervek és irányító tanmenetek készítése, bírálása és kiadása volt. Miután a feladatot annak nagysága miatt saját munkatársaival semmiképp nem tudta ellátni, didaktikai és tankönyvszerkesztő, illetve bíráló munkaközösségeket, valamint tankönyvankétokat szervezett.¹⁰

Kovács Péter¹¹ 1952. július 19-én készítette el az osztály szervezeti felépítését és feladatmegosztását. Mindkét csoportban az adott nemzetiséghez kapcsolódó feladatokat egy-egy referens látta (volna) el, akiknek többsége ezen kívül egyéb feladatokat is kapott. A korábbiakhoz viszonyítva jelentős változásnak tekinthető, hogy az osztály feladatai között a németek oktatásával kapcsolatos teendők is megfogalmazódtak. Figyelemre méltó ugyanakkor az is, hogy ezek a referenciák mindkét csoportban betöltetlenek. Az egyes referenciák nagy területeket öleltek fel. Az oktatási és ellenőrzési csoporton belül adott nemzetiség referenciáját ellátni azt jelentette, hogy egy személynek kellett foglalkoznia a nyelvoktató és tannyelvű általános iskolák, középiskolák, szakérettségis tanfolyamok szervezésével, a hálózat továbbfejlesztésével, az oktatás tartalmi kérdéseivel, a pedagógusok nyilvántartásával és elhelyezésével, gyakorlatilag az adott területen felmerülő valamennyi problémával. Hasonlóan komplex feladatot jelentett az adott nemzetiség valamennyi intézménytípusában használandó tankönyvek, tantervek, óratervek és egyéb segédanyagok írásával kapcsolatos teendők koordinálása. Az elképzelés szerint valamennyi nemzetiségi óvodával, a tanító- és tanárképzéssel kapcsolatos feladatok, valamint a didaktikai kérdések egy-egy önálló referenciához kerültek. Nyilvánvalóan az egyébként is nagy, komplex feladatokat felölelő referenciák ellátása önmagában is komoly kihívást jelenthetett. Az osztály engedélyezett létszámának azonban gyakorlatilag fele – 11 státusból 5 tartósan, azaz egyáltalán nem, egy pedig ideiglenesen – nem volt betöltve.

Kovács Péter az osztály szervezeti felépítésével és feladatmegosztásával egyidőben számba vette a nemzetiségi oktatás általa legfontosabbnak ítélt problémáit is.¹² Feljegyzésében egyértelművé tette, hogy az osztálynak munkája során az oktatás szinte valamennyi területén – tankönyvek, pedagógusellátottság, óvónőképzés, német iskolahálózat kiépítése, intézmények elhelyezése – olyan súlyos hiányosságokkal, megoldásra váró feladatokkal kell szembenéznie, amelyek egyrészt évek alatt alakultak ki, vagy amelyek megoldására évekig semmi nem történt. Így felszámolásukat sem lehet egyik napról a másikra megoldani. Valamennyi kérdés kapcsán kifejtette azonban szakmai elképzeléseit, megoldási javaslatait, s elkészítette a hiányosságok megszüntetésének időbeli ütemezését is. Elképzeléseikhez a minisztérium vezetőinek hatékony támogatását kérte.

A tankönyvellátás terén meglévő probléma nagyságát jól jelzi, hogy 155-féle általános és középiskolai nemzetiségi tankönyv hiányzott, amit a német oktatás tervezett beindítása csak fokozott. Nyilvánvalóan az oktatás biztosítása érdekében a probléma megoldására azonnali, illetve közép- és hosszú távú intézkedésekre is szükség volt. Átmenetileg tankönyvpótló jegyzetekkel, külföldről behozott tankönyvekkel biztosították az oktatást. A probléma 4–5 év alatti valódi megoldásához azonban az osztály létszámának 3 fővel való kiegészítését kérte. Egy-egy személy a román és német iskolák tankönyvügyeit – íratás, lektorálás – szervezte volna, egy munkatárs pedig a tankönyvek, illetve a tanítás didaktikai kérdéseivel foglalkozott volna. Emellett szükségesnek tartotta a Tankönyvkiadó Vállalatnál nemzetiségenként egy-egy lektor beállítását is.¹³

A másik neuralgikus pont a képzett pedagógusok hiánya volt. Magyarországon ekkor még egyáltalán nem volt nemzetiségi óvónőképzés, ezért a nemzetiségi óvodákban szakképzetlen, vagy csupán néhány hónapos tanfolyamot végzett óvónők dolgoztak. Létre kellett tehát hozni vagy egy közös, mind a négy nemzetiség óvónőképzését ellátó intézményt, vagy a magyar óvónőképzők mellett egy-egy nemzetiségi tagozatot. Végül ez utóbbi elképzelés valósult meg. E területen is szükség volt azonnali beavatkozásra, hiszen az újonnan alakított tagozatokról csak évekkal később kerültek ki a szakképzett óvónők. Kovács Péter a magyar óvónőképzés mintájára javasolta, hogy 1953-ban 40–50 különböző nemzetiségű fiatal nőnek szervezzenek egy egyéves óvónőképző tanfolyamot.¹⁴

A szakképzett pedagógusok legnagyobb számban a szlovén és horvát iskolákból hiányoztak. Bár kiemelt figyelmet fordítottak arra, hogy a szakérettségis tanfolyamokon olyan horvát vagy szlovén származású fiatalokat válasszanak ki, akiket tanítóképzőbe vagy pedagógiai főiskolára irányíthattak, ez azonnali megoldást szintén nem jelentett. Átmeneti javaslatként fogalmazódott meg, hogy „a téli hónapokban Győr-Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya megye horvát-szlovén községeiben élő fiatalok részére 3–4 hónapos nemzetiségi nevelőképző tanfolyamot kell szervezni a fenti megyék egy-két tanítóképzőjében. Az így kiképzett horvát-szlovén fiatalokat a következő tanévben munkába kell állítani és lehetővé kell tenni részükre, hogy több évi nyári tanfolyamon való részvétel után rendes tanítói oklevelet szerezzenek.”¹⁵

A német iskolahálózat kiépítése a Minisztérium Vezetői Kollégiuma 1951. évi állásfoglalása értelmében teljesen új és komplex feladatként jelentkezett. A német általános iskolai hálózat kiépítése automatikusan maga után vonta a német tanárképzés, a gimnáziumok, illetve a Pedagógiai Főiskolán szervezendő német tanszék kérdését is. Kovács Péter azt javasolta, hogy először azokban a községekben vezessék be a német oktatást, ahol a lakosság több mint 50 százaléka német nemzetiségű; ez 95 települést érintett. Ezt követően pedig azokra a községekre is kiterjesztette volna a német oktatást, ahol több mint 1000 személy a német nemzetiséghez tartozik. Az ezzel kapcsolatos feladatok ellátását azonban szinte lehetetlenné tette az a tény, s egyben rávilágított a valódi szándékokra is, hogy a minisztérium vezetői az előkészítés fázisában engedélyezett két német referensi státusz betöltéséhez előbb nem járultak hozzá, majd a státuszokat is megvonták.

Kovács Péter természetesen érezte, hogy a felügyeletére bízott területen fölhalmozódott problémák meghaladják a kompetenciáit, és meglehetősen eszköztelenül áll azokkal szemben. A „fenti fontosabb problémákat tájékoztatás, megvizsgálás, döntés, és amennyiben szükségesnek látszik a Vezetői Kollégium elé való terjesztés miatt vetetem föl.” – fogalmazott.¹⁶ Az elkövetkező egy évben azonban sem az osztály létszámával kapcsolatos felvetésére, sem az egyes megoldandó kérdésekre tett javaslataira nem kapott érdemi visszajelzést.

1953–1956

1953 közepén a minisztériumon belül újabb átalakításra került sor. Az alig fél évig önállóan működő Felsőoktatási Minisztérium ismételt beolvasztása, valamint a Nagy Imre-kormány által a területet érintő prioritások újrafogalmazása következtében nemcsak a minisztérium nevét változtatták Oktatásügyi Minisztériumra, de strukturális átalakításokra is sor került.¹⁷

A minisztérium feladata értelemszerűen a felsőoktatás, a közép- és általános iskolák, a tanító- és óvónőképzők, technikumok felső szintű irányítása volt. E munkájában a megyei, járási és városi végrehajtó bizottságok oktatási osztályai segítették. A középszintű államigazgatásban a különböző szakigazgatási feladatokat a miniszteriális struktúrának megfelelően osztályok látták el. Azaz 1950-től a megyéknél is külön osztályok foglalkoztak a népművelési és oktatási feladatokkal – utóbbi 1951-ig ellátta az egyházakkal kapcsolatos ügyeket is. Az oktatási és népművelési területeknek az alsóbb közigazgatási szinten való szétválasztása a minisztériumok 1956 végéig fennállott különállásáig ugyan csak megmaradt.

A Nemzetiségi Osztály 1953–1956 között gyakorlatilag változatlan feladatokkal az Oktatásügyi Minisztériumon belül az Általános Iskolai Főosztály keretében működött. A Nemzetiségi Osztály az új minisztériumi struktúrában a korábbiaknál alacsonyabb szintre került, ami nyilván a minisztérium vezetésének prioritásait is jelezte. Az új struktúrában kezdettől fogva feszültséget okozott, hogy a Nemzetiségi Osztály az óvodától a felsőoktatásig valamennyi nemzetiségi intézmény ügyeivel foglalkozott, illetve kellett, hogy foglalkozzon, a főosztályhoz viszont csak az alsófokú intézmények tartoztak. A Nemzetiségi Osztály a többi – középiskolai, főiskolai – főosztállyal érintkező ügyeit nem közvetlenül és önállóan intézhette, hanem a főosztály vezetésén keresztül. E jelzésértékű lefokozás ellenére Kovács Péter a minisztérium átszervezését az osztály pozícióinak megerősítésére, de legalábbis stabilizálására igyekezett kihasználni. Ennek érdekében a minisztérium vezetéséhez 1953 nyarán és őszén több feljegyzést, beadványt juttatott el, amelyekben az osztály létszámának, feladatainak és kompetenciáinak összhangba hozatalát sürgette.¹⁸ Nehezményezte, hogy az elmúlt egy évben nem történt meg az osztály szervezeti felépítésének, a két csoport – az oktatási és ellenőrzési, valamint a tankönyv és didaktikai – működésének hivatalos jóváhagyása. Az osztály engedélyezett létszámkeretét sem lehetett betölteni, így továbbra is csak kétharmada (8 fő) volt a korábban tervezettnél. Súlyosbította a helyzetet, hogy a munkatársak létszáma nem egyenlően oszlott meg a két csoport között. Az oktatási és ellenőrzési csoportnak hat munkatársa, míg a tankönyv és didaktikai csoportnak csupán két munkatársa volt. Ez az aránytalanság egyben azt is jelzi, hogy a minisztériumi osztály munkájában a súlypont még mindig a szervezésen, s nem a tartalmi kérdéseken volt.¹⁹

A két csoport létszámában meglévő aránytalanság ugyanakkor nem jelentette azt – mint ahogyan arra Kovács Péter is rámutatott –, hogy a nemzetiségi intézményhálózat koordinálását végző csoport hiánytalanul el tudta volna látni feladatát. Az immár az óvodától a felsőoktatásig kiépült nemzetiségi intézményhálózatban ekkor húsz megyében, nyolc különböző nyelven, 325 intézmény működött. Miután azonban a német iskola-hálózat kiépítése csak ekkor kezdődött meg, az intézmények számának emelkedésével kellett számolni. Az intézmények munkájának koordinálása mellett a csoport tagjai látták el a mintegy 1700 szlovák, szerb-horvát, román általános és középiskolai diákközhatalmas tanuló elhelyezésével kapcsolatos valamennyi ügyet, a különböző – okleveles óvónői és tanítói tanfolyamok, a szaktanítói, szaktanári – továbbképzésekkel, tapasztalatcserékkel, a szakértés tanfolyamok szervezésével, a tanulmányi felügyelők munkájának irányításával kapcsolatos feladatokat. Az oktatási és ellenőrzési csoport foglalkozott a külföldi delegációk fogadásával, programjaik összeállításával, a magyarországi ösztöndíjasok

külföldi tanulmányútjainak előkészítésével, a nemzetiségi szak- és szépirodalmi könyvek beszerzésével csakúgy, mint az egyes intézmények személyi – igazgatók kijelölése, nevelők jutalmazása, kitüntetése – ügyeivel is. A csoport munkájának hatékonyabbá tétele, valamint a nemzetiségi oktatás minőségének javítása érdekében Kovács Péter arra tett javaslatot, hogy egy-egy referens külön foglalkozzon a diákotthonok ügyeivel, valamint a nemzetiségi tanártovábbképzés, illetve a képzés tartalmi kérdéseivel. Ezt úgy látta megvalósíthatónak, ha a csoport létszámát két fővel bővítik.

Bár a csupán 2 fővel működő tankönyv és didaktikai csoport egy év alatt 42 különböző tankönyv kiadását valósította meg, nyilvánvaló volt, hogy ilyen körülmények között a nemzetiségi iskolák tankönyvellátása nem biztosítható. Ezért Kovács Péter a csoport létszámának olyan reális mértékű, 8 fővel történő kibővítését kérte, amely számukra esélyt ad a feladatok elvégzésére. Annál is inkább, mert a „státuszhiányból eredő fogyatékoságok egyre jobban elmélyítik a magyar és nemzetiségi iskolák tanulmányi színvonalának közötti különbséget”.²⁰ Szükségesnek tartott még egy gépírói státuszt is. Összesen tehát az osztály létszámának 11 fővel való emelését kérte.²¹

Az elkövetkező hónapokban azonban nem történt érdemi elmozdulás. Az osztály belső struktúrája, feladatai, munkatársainak száma nem változott.²²

1954. április elején a racionalizálási bizottság az osztály létszámát 60 százalékkal, 8 főre csökkentette. Bár jogi értelemben az osztály létszáma 19 fő volt, mert ekkor a nemzetiségi szakfelügyeletet ellátók (9 fő) is a minisztérium alkalmazásában álltak, ők azonban értelemszerűen vidéken dolgoztak, többségük a szakfelügyelet mellett egy-egy iskolában tanított is. Ténylegesen a minisztériumban dolgozók létszáma 10 fő volt. A racionalizálási bizottság a nemzetiségi iskolák központi szakfelügyeletét egyszerűen megszüntette, így e létszámnak a minisztériumi osztály létszámkeretéből való automatikus elvonását javasolta, továbbá emellett 2 belső munkatársi státusz elvonását írta elő. Az indoklás nélküli újabb restriktió megerősítette, hogy a politikai hatalom a nemzetiségi oktatást az oktatás egyéb területeihez viszonyítva is alárendeltebb és kiszolgáltatottabb helyzetben tartja.

Kovács Péter ebben a helyzetben megpróbált ismét előre menekülni, azaz alapvetően nem a státuszokért harcolt – amit vélhetően esélytelennek is tartott –, hanem a feladatok ellátásának módjára tett javaslatot.²³ Elsősorban a szakfelügyelet valamilyen módon való megtartásáért emelt szót. Megszüntetése ugyanis azzal a következménnyel járt volna, hogy egyrészt a magyar oktatási nyelvű iskoláknál többnyire gyengébb színvonalú nemzetiségi iskolák pedagógusai mindenféle gyakorlati segítség, szakmai tanácsadás és kontroll nélkül maradnak. Másrészt megszakad, de legalábbis minimálisra csökken a minisztérium kapcsolata az általa felügyelt és szakmai irányítására bízott, ekkor mintegy 350 intézménnyel, s így a Nemzetiségi Osztály az egyes iskolákra vonatkozó visszajelzések, információk nélkül légüres térbe kerül. Az osztályvezető azt javasolta tehát, hogy decentralizálják a feladatot. Azaz a minisztérium írja elő a megyei tanácsoknak, hogy azokban a megyékben, ahol a nemzetiségi oktatási intézmények száma 25-nél több, a megyei oktatási osztályokon állítsanak be egy nemzetiségi előadót, akik az iskolák ellenőrzésében és a helyi problémák megoldásában az intézmények és a minisztérium segítségére lehetnek. Ezzel „ki lehetne küszöbölni azt a hibát, amit a Racionalizálási Bizottság az eddigi jól bevált központosított nemzetiségi felügyelet megszüntetésével követett el, s egyben reálisabbá tenné az előttünk álló feladatokat” – írta.²⁴

Erdey-Grúz Tibor oktatási miniszter 1954. június 15-én Kovács Péternek írt levelében egyértelművé tette azonban, hogy nincs mozgástere. Azaz: az osztály létszáma a Racionalizálási Bizottság által meghatározott 8 fő marad, s ez alapján készítse el az osztály személyi tervezetét. „Bár a létszám még nem végleges, a csökkenés mértéke kisebb nem lesz.” – írta.²⁵

Nyilvánvalóan ebben a helyzetben Kovács Péter számára a legfőbb dilemmát az jelentette, hogy a csökkentett létszámmal mely korábbi feladatok ellátása lehetséges,

illetve elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az osztály irányító, koordináló szerepét a nemzetiségi oktatás területén meg tudja tartani, megakadályozva ezzel a terület további marginalizálódását, dezorganizációját. Ezzel párhuzamosan a minisztérium vezetését folyamatosan a létszámelvonás következtében ellátatlanul maradt feladatok fontosságára figyelmeztette, s kérte azoknak más módon történő biztosítását.

Az átszervezés és a létszámcsoökkentés hatására a Nemzetiségi Osztály tevékenysége a korábbiakhoz viszonyítva még inkább szervezési, adminisztratív – a minisztérium és a párt különböző vezető testületei részére statisztikák összeállítása, jelentések, feljegyzések készítése – feladatokra korlátozódott. Tovább nehezítette az osztály működését, hogy a minisztérium nem gondoskodott a gazdátlanul maradt feladatok ellátásáról.²⁶

Azért is figyelemre méltóak a nemzetiségi oktatásirányítás területén 1953 közepétől végrehajtott korlátozó intézkedések, mert ezzel párhuzamosan a politikai élet és a különböző szakpolitikák, így az oktatás terén bizonyos mértékű nyitásra került sor.

Sztálin halálát követően a Szovjetunióban elkezdődő nyitási folyamat következményeként, illetve a szovjet pártvezetés direkt utasításainak megfelelően a magyar kommunista párton belül is hatalmi átrendeződésre került sor. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1953. június 27–28-án megtartott ülésén tárgyalta meg a korábbi években a Párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákat.²⁷ Az ülésen elfogadott határozatok – amelyeket titkosnak minősítettek, így azok tartalmát a párttagok is csak szóbeli tájékoztatókon ismerhették meg – leszögezték, hogy „a párt vezetése, élén Rákosi Mátyás elvtárrsal, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában komoly hibákat követett el. E hibák kedvezőtlenül hatottak ki a lakosság, s nem utolsó sorban a munkásosztály életszínvonalára, [...] megromtották általában a párt, az állam és a dolgozó tömegek viszonyát, és súlyos nehézségeket okoztak a népgazdaságban.”²⁸

Bár a KV-határozat és Nagy Imre kormányprogramja közvetlenül elsősorban a politikai, gazdasági, társadalmi élet legsúlyosabb válságterületeire reflektált, néhány hónap elteltével valamennyi terület – így az oktatás vagy egészségügy – helyzetének fölmérésére is sor került. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya 1953. október 24-én kelt jelentésében tájékoztatta a Politikai Bizottságot a közoktatás, ezen belül is az általános iskolák rendkívül súlyos helyzetéről. Az országban működő 6108 általános iskolának több mint felében csak 1–3 pedagógus tanított, így mintegy 100 ezer falusi tanuló nem részesült szakosított oktatásban. Az iskolák felszerelése nagyon hiányos volt, a kétszemélyes padokban 3–4 gyermek ült, a szükséges szemléltetőeszközöknek csak 20–30 százaléka állt rendelkezésre. A pedagógusok fizetése az értelmiségiek között a legalacsonyabb, az iskolákból közel ezer pedagógus hiányzott. Az első öt éves terv keretében a középiskolákban és a felsőoktatásban is túlméretezett felvételi tervet írtak elő, ezért a középiskolákban 45 ezerről 75 ezerre kellett növelni a tanulók számát. Egyrészt ekkora kapacitással nem rendelkeztek az intézmények, másrészt nagy számban kerültek felsőbb iskolába alkalmatlan tanulók is (Kardos, 2006, 78. o.).

A közoktatás helyzetére reagált az MDP KV 1954. február 15-i határozata is, amely egyrészt rögzítette a hiányosságokat, másrészt megfogalmazta a változtatás irányait is. Ez utóbbi kapcsán nagy hangsúlyt kaptak a tartalmi kérdések. A dokumentum kimondta, hogy a szovjet pedagógia „tapasztalatait a mi viszonyainknak megfelelő alapos, elemző feldolgozás nélkül vették át. Ugyanakkor a közoktatásunkban nem kapott megfelelő helyet a magyar nyelv, helyesírás, a helyes beszéd, irodalmunk, történelmünk, nemzeti kultúránk értékeinek megfelelő oktatása és megszerettetése, ifjúságunk hazafias nevelése.”²⁹

Az oktatás színvonalának emelése érdekében az általános iskolákban 1960-ig a falvakban is előírta a szakrendszerű oktatás kialakítását, az osztatlan osztályok megszüntetését. Az egész közoktatásban nemzeti kultúránk értékeinek fokozottabb megbecsülését, az esztétikai és testi nevelés biztosítását hangsúlyozták. Új tantervek és tankönyvek

kiadását írták elő, amelyek esetében az állandóságot hangsúlyozták, hogy kiiktassák a bizonytalanságot. Az oktatás tartalmi és módszertani követelményeinek, a neveléstudomány fejlesztésének és az iskolákban folyó pedagógiai munka színvonalának emelése érdekében kezdeményezte a Pedagógiai Tudományos Intézet létrehozását. Kiemelte azt is, hogy a közoktatásban biztosítani kell nemzeti kultúránk értékeinek fokozottabb megbecsülését. Ezért az iskolákban nagyobb hangsúlyt kell fektetni az anyanyelv, a magyar irodalom, történelem, s Magyarország földrajzának oktatására. „A hazafias nevelés elmélyítésével együtt le kell küzdeni a nacionalizmus maradványait (nemzeti gög, más népek lebecsülése, múltunk egyoldalú és kritikátlan dicsőítése, a múltnak a jelen harcaitól való elválasztása).”³⁰ Leszögezte azt is, hogy a pedagógusok munkájának megítélésénél az oktató-nevelő munkában elért eredményeiket kell figyelembe venni.

Az MDP KV 1954. február 15-i határozata egyetlen szóval sem említette a nemzetiségi iskolákat mint a közoktatási struktúra részét. Ugyanakkor – a fentebb ismertetett hátrányos intézkedések mellett – a KV határozat bizonyos mértékig hatással volt erre a területre is. Az Oktatási Minisztérium Miniszteri Kollégiuma 1954. július 15-én ugyanis ismét foglalkozott a nemzetiségi oktatás helyzetével és továbbfejlesztésével.³¹ A Kollégium ezt megelőzően csak négy évvel korábban, a német nyelvoktatás bevezetése kapcsán nyilvánított véleményt. Azóta sem a nemzetiségi osztály tevékenységével, feladataival, sem a nemzetiségi iskolák belső életével vagy az oktatás tartalmi kérdéseivel nem foglalkozott. A nemzetiségi osztály a Kollégium ülésére készített részletes összefoglalójában jelezte is, hogy számos kérdésben azért nem történt előrehaladás vagy változtatás, mert az osztály hatáskörét meghaladó kérdésekben nem születtek döntések. Az előterjesztés³² tárgyalta az iskolaszervezés, az oktató-nevelő munka, a pedagógusok képzésének és továbbképzésének, valamint a nemzetiségi osztály tevékenységének kérdéseit. Az osztály gyakorlatilag a már korábban is megfogalmazott, döntést igénylő kérdéseket, problémákat foglalta össze, így a tannyelvű és a nyelvoktató iskolák arányának, az egyes iskolatípusok – általános iskola, középiskola, felsőfokú okta-

A tapasztalat ugyanis azt mutatta, hogy a nemzetiségi anyanyelven oktató iskolákban a felső tagozatra a gyerekek jól elsajátították az irodalmi nyelvet, így nem okozott problémát a szaktantárgyak anyanyelven történő tanítása sem. Azokban a családokban pedig, ahol a közösség nyelvét még használták, a gyerekek megőrizték anyanyelvük lokális, tájnyelvi, családi változatát is. A heti néhány órában nyelvet tanulók azonban nem értek el előrehaladást anyanyelvük irodalmi nyelvváltozatának elsajátításában, ugyanakkor megkopott náluk annak tájnyelvi változata is. Mindkét iskolatípusban gondot okozott viszont, hogy a „magyar nyelv oktatásának színvonala egyes kivételektől eltekintve, a magyar iskolák színvonala alatt áll”.³³ Ezt egyrészt a tanrendek, tankönyvek, módszertani útmutatók hiányával, illetve azzal magyarázták, hogy azok nem a nemzetiségi iskolák speciális feladatait figyelembe véve kerültek kidolgozásra, másrészt pedig a pedagógusok nem megfelelő felkészítésével.

tás – egymásra épülésének hiányosságait. Különösen súlyos problémaként jelentkezett, hogy a németeknek csak nyelvoktató általános iskoláik voltak, azok sem elég számban, anyanyelven oktató iskolák szervezését pedig mind ez ideig nem engedélyezték.

Az oktató-nevelő munka tartalmi elemei közül két kérdést emelt ki az előterjesztés. Egyrészt a nyelvoktató vagy anyanyelvű oktatás kérdésében az anyanyelvű oktatás mellett foglalt állást. A tapasztalat ugyanis azt mutatta, hogy a nemzetiségi anyanyelven oktató iskolákban a felső tagozatra a gyerekek jól elsajátították az irodalmi nyelvet, így nem okozott problémát a szaktantárgyak anyanyelven történő tanítása sem. Azokban a családokban pedig, ahol a közösség nyelvét még használták, a gyerekek megőrizték anyanyelvük lokális, tájnyelvi, családi változatát is. A heti néhány órában nyelvet tanulók azonban nem értek el előrehaladást anyanyelvük irodalmi nyelvváltozatának elsajátításában, ugyanakkor megkopott náluk annak tájnyelvi változata is. Mindkét iskolatípusban gondot okozott viszont, hogy a „magyar nyelv oktatásának színvonala egyes kivételektől eltekintve, a magyar iskolák színvonala alatt áll”.³³ Ezt egyrészt a tanrendek, tankönyvek, módszertani útmutatók hiányával, illetve azzal magyarázták, hogy azok nem a nemzetiségi iskolák speciális feladatait figyelembe véve kerültek kidolgozásra, másrészt pedig a pedagógusok nem megfelelő felkészítésével. A másik kardinális kérdés, amelyben az osztály javaslatot várt, a hazafias nevelés tartalma. Utalva az MDP KV 1954. februári határozatának a hazafias nevelésre vonatkozó megállapítására, leszögezte, hogy a nemzetiségi iskolák erre vonatkozó tanterveinél ezek eltérő szempontjait is figyelembe kell venni.³⁴

A kollégiumi ülésen a felvetett kérdések kapcsán éles vita bontakozott ki, de valójában egyik kérdésben sem született érdemi állásfoglalás. A nemzetiségi általános iskolák fejlesztése kapcsán a résztvevők többsége az anyanyelvű oktatást támogatta. Igaz, nem elsősorban elvi megfontolásból, hanem mert „ezt a népi demokratikus országokkal való barátságunk is megkívánja”. A nyelvoktató iskolák támogatói viszont azzal érveltek, hogy a gyerekeknek csak egy kis hányada tud anyanyelvén középiskolában továbbtanulni, így fontosabb a magyar nyelv tökéletes elsajátítása. Azt hangoztatták, hogy az anyanyelv megőrzése – amely úgyis valamely tájnyelv – a családon és közösségen belül is lehetséges. A hazafias nevelés kapcsán pedig még ennyi konkrétum sem fogalmazódott meg. A „nemzetiségi iskolák magyar állampolgárokat, hazafiakat nevelnek és azt soha nem szabad szem elől téveszteni. Így például a történelem és irodalom területén lényegében ugyanazt kell tanulniuk, mint a magyar gyermekeknek, természetesen nagy súlyt helyezve az anyanyelvi irodalom és az illető ország történelmének tanulmányozására.”³⁵

Andics Erzsébet zárszavában úgy fogalmazott, hogy a minisztérium „egy komoly hibát próbált helyrehozni azzal, hogy napirendre tűzte a nemzetiségi iskolák helyzetét”. Elismerte azt is, hogy sok fontos elvi kérdés fogalmazódott meg a vitában. Ugyanakkor azt javasolta, hogy a nemzetiségi osztály alaposabban tanulmányozza a Szovjetunió nemzetiségi iskolapolitikáját, s a minisztérium egy fél év múlva ismét foglalkozzon ezekkel a kérdésekkel.³⁶

A kollégium határozatai csupán két kérdésben jeleztek elmozdulást a holtpontról. Egyrészt a nemzetiségi osztály feladatul kapta, hogy 1955. január 1-ig dolgozza ki a német nyelvű óvoda, tannyelvű általános iskola, gimnázium, pedagógiai főiskola német tanszékének megszervezését. Másrészt előírták, hogy a megyei tanácsok oktatási osztályainak átszervezése során függetlenített, vagy szükség szerint félig függetlenített szakfelügyelőket biztosítsanak azokban a megyékben – Baranya, Bács-Kiskun, Békés –, ahol nagyszámú nemzetiségi iskola, illetve osztály működött.

Az MDP különböző szervei 1954 végétől több ízben és részletesen foglalkoztak a magyarországi nemzeti kisebbségek helyzetével. Közrejátszhatott ebben az oktatás terén meglévő kérdések rendezetlensége, az általános politikai nyitás hatására a kisebbségek – különösen a németek és délszlávok – társadalmi integrációjának elősegítése, valamint

külpolitikai megfontolások is. Az MDP Kulturális és Tudományos Osztálya által koordinált felmérés 1954 végén, illetve 1955 első felében kizárólag az oktatás és kultúra területére fókuszált. Az oktatási és népművelési minisztérium nemzetiségi osztályai által készített helyzetértékelések a korábbiaknál kevésbé ideologikusak, konkrétabbak és szakszerűbbek voltak. A helyi viszonyokból kiindulva fogalmazták meg differenciált megoldási javaslatokat.³⁷

A nemzetiségi oktatás helyzetét elemző dokumentumok ugyanakkor egyrészt nem említik az oktatás irányítását végző minisztériumi osztály létszámában, szervezeti felépítésében bekövetkezett változást, másrészt a határozati javaslatok azt tükrözik, hogy a szakfelügyelettel kapcsolatos feladatok kivételével, a csökkentett létszámmal is valamennyi korábbi feladatát ellátta. Azaz a tankönyvek kiadásával és a módszertani kérdésekkel kapcsolatosakat is.³⁸

Az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztályának 1954. november 15-i előterjesztésében megfogalmazódott némi kritika a különböző állami szervezetek munkájával kapcsolatban, és fölvetődött az is, hogy a nemzetiségek problémáival való törődést, ezen belül a nemzetiségi oktatás irányítását kiemelik az Oktatási Minisztérium hatásköréből.

„Sok visszásság adódik abból, hogy a nemzetiségi oktatás kérdésével az Oktatásügyi Minisztérium elszigetelten foglalkozik. Az Alkotmány által biztosított nemzetiségi jogok értelmezése és gyakorlati végrehajtása a különböző irányító és végrehajtó szervek részéről nem egységes. Több helyen tájékozatlanságból adódó ellenállással, több esetben teljes passzivitással találkozunk. Oka: a múltból maradt tartózkodás. Ezt az idegenkedést a nemzetiségi szövetségek egyes demagóg dolgozói több esetben erőszakosan próbálták letörni. A visszásságok kiküszöbölése érdekében meg kell vizsgálni és meg kell szabni hazánkban a nemzetiségi politika követendő irányelveit.”³⁹

Nyilván ez utóbbi eldöntése, majd nyílt kommunikációja lett volna a legfontosabb, ami azonban alapvetően idegen volt a fennálló politikai hatalom természetétől.

A Nemzetiségi Osztály erőfeszítéseit egy-egy mondat erejéig az állami és pártvezetés is kénytelen volt elismerni. Bár a dicséret mellé fűzött kritikai megjegyzéssel azt is egyértelművé tették, hogy az osztály munkájának ideológiai vonatkozásaival elégedetlenek: „Az utóbbi években emelkedett az OM irányító- ellenőrző munkájának színvonala a nemzetiségi iskolák vonatkozásában. Több útmutatást kell azonban adni a nemzetiségi iskolák egyes elvi-ideológiai jelentőségű kérdéseire (pl. hazafias nevelés).”⁴⁰

Az MDP KV e munka eredményeként 1956. május 21-én fogadta el *A magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról* szóló határozatát.⁴¹ Az oktatás területére vonatkozóan megismételte a nemzetiségi osztály 1955. decemberi elemzésének megállapításait és javaslatait.

Összegzés

Áttekintve az Oktatásügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának az 1950-es évek első felében végzett tevékenységét, megállapítható, hogy feladatait ellehetetlenül körülményei ellenére is, munkatársai ügy- és szakmaszeretetének köszönhetően alapvetően elvégezte, illetve jól végezte. Munkatársai elméleti megalapozottságú elemzéseket, előterjesztéseket készítettek a minisztérium és a párt vezetése számára. Számos területen – oktatás statisztika kibővítése, beiskolázás módja, tanárok továbbképzése, tankönyvkiadás – a nemzetiségi oktatás szakszerűségét elősegítő kezdeményezéseket valósítottak meg. Az már nem az osztály munkatársainak felelőssége, hogy elemzéseikre a hatalom képviselői nem, vagy csak nagyon kevésbé támaszkodtak, s nem értékelték a szervezési, irányítási munka során tett erőfeszítéseiket sem. Erre azért sem kerülhetett sor, mert a politikai hatalom a nemzetiségek problémáit alapvetően azok gyors asszimilációjával

akarta megoldani. Nem volt tehát érdeke egy olyan miniszteriális osztály fönntartása, amelynek tevékenysége e törekvéssel szemben hat. De megszüntetését sem akarta föl-vállalni. Formális megtartásával fenn akarta tartani azt a látszatot, hogy Magyarországon a legfelsőbb államigazgatás szintjén (is) működnek a nemzetiségek ügyeiben eljáró intézmények.

Irodalomjegyzék

Arató Endre (1949): A nemzetiségi ügyosztály munkája elé. *Köznevelés*, 3. sz.

Balogh Sándor (2002, szerk.): A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Napvilág kiadó, Budapest.

Gyarmati György (2011): *A Rákosi-korszak*. ÁBTL-Rubicon. Budapest. 345–357.

Izsák Lajos (1998, főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártjának határozatai 1948–1956*. Napvilág Kiadó. Budapest.

Kardos József (2006): Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája. *Iskolakultúra*, 16. 6–7. sz. 73–80.

Kardos József és Kornidesz Mihály (1990): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből. II. (1954–1972)*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 374–382.

Tóth Ágnes (2003, szerk.): *Pártállam és nemzetiségek 1950–1973*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét. 23–34.

Tóth, Á. (2013): Die Neuorganisation des deutschen Nationalitätenunterrichts in Ungarn (1950–1952). In: Dác, E. (szerk.): *Minderheitenfragen in Ungarn und in den Nachbarländern im 20. und 21. Jahrhundert*. Nomos, Baden-Baden. 197–219. DOI: 10.5771/9783845249438

Tóth Ágnes (2014): Nemzetiségi oktatás Magyarországon az 1950-es évek második felében. *Századok*, 4. sz. 1385–1424.

Welker Ottó (é. n.): *A művelődésügyet irányító minisztériumok szervezete, ügybeosztása és vezető tisztviselői 1945–1984*. Kézirat.

Jegyzetek

¹ A tanulmány a magyarországi nemzetiségi oktatás 1950–1970 közötti történetének monografikus feldolgozását célul kitűző kutatás egy aspektusát tárgyalja. A kutatás eddigi eredményeként megjelent: Tóth, 2013, 2014. Jelen tanulmányban az oktatási minisztériumban a nemzetiségi oktatást irányító és ellenőrző osztály szervezeti felépítését, feladatait, kompetenciáit és ezek változásait tekintem át. Ezzel összefüggésben érintem a megyei államigazgatáson belül a nemzetiségi oktatás irányítását és ellenőrzését ellátó tanácsi szervezetek munkáját is. Az osztály szakmai tevékenységének – tankönyvkiadás, pedagógusképzés, -továbbképzés – részletes ismertetésére nem vállalkozom, mert túlfeszítené e munka kereteit, elemzésük külön tanulmány tárgya lehet. A dolgozat első felében a szervezeti, strukturális változások jobb megértése érdekében – eddigi kutatási eredményeim alapján – röviden összefoglalom a tárgyalt időszak nemzetiségpolitikájának legfőbb jellemzőit is. Erre vonatkozóan bővebben ld.: Tóth, 2003, 23–34. o.

² A minisztérium átszervezését Ortutay Gyula 4222/1947. utasítása alapján hajtották végre. A főosztály munkatársainak létszáma: 18 fő. Főosztályvezető: Dr. Nemes József, miniszteri osztályfőnök. Főosztályvezető helyettes: Moravék Endre, miniszteri osztályfőnök. A főosztály tevékenysége némiképp kapcsolódott a X. főosztályával, amely a Külföldi

kulturális kapcsolatokkal foglalkozott. Főosztályvezetője Sötér István volt (Welker, é. n., 44. o.).

³ Arató Endre (1921–1977): történész, 1948–51-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nemzetiségi osztályának vezetője.

⁴ Arató cikkében alapvetően nem az újonnan létrehozott osztály feladataival és működésével foglalkozik, hanem a nemzetiségi kérdést és a magyar kormányok nemzetiségpolitikáját tekinti át a 19. századtól, majd arra a megállapításra jut, hogy a nemzetiségi kérdést csak a szocializmus oldhatja meg, „amelyben nincs semmilyen elnyomás”. A Horthy-korszak asszimilációs törekvéseinek alátámasztására idézi az 1930. és az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi, nemzetiségi adatait, de csak a délszláv, román és szlovák közönségre vonatkozóan, a németeket meg sem említve. Azt az egyébként általa is elismert jelenséget, hogy az 1949. évi népszámláláskor – a németek kitelepítése, a szlovák-magyar lakosságcsere vagy a délszlávokat ért üldöztetés hatására – sokan nem merték bevallani nemzetiséghez tartozásukat, a „múlt káros hatásának” és a „reakció mesterkedésének” tudta be.

⁵ A minisztérium működésére, szervezeti felépítésére vonatkozóan bővebben ld.: 2014. 07. 10-i megtekintés, www.mnl.gov.hu. Adatbázisok. A magyar állam szervei 1945–1990. Népművelési Minisztérium.

⁶ 2014. 07. 10-i megtekintés, www.mnl.gov.hu. Adatbázisok. A magyar állam szervei 1945–1990. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

⁷ A Közoktatásügyi Minisztérium 1951. május 19. és 1953. július 4. között működött. Fennállásának két éve alatt jelentős változást okozott mind tevékenységében, mind szervezeti felépítésében az 1952-ben felállított Felsőoktatási Minisztérium. A Közoktatásügyi Minisztérium működésére vonatkozóan bővebben ld.: 2014. 07. 10-i megtekintés, www.mnl.gov.hu, Adatbázisok. A magyar állam szervei 1945–1990. Közoktatásügyi Minisztérium.

⁸ Az osztály vezetésével Pálincás Tibort bízták meg, aki 1952 áprilisában távozott az osztály éléről (*Welker*, é. n., 116. o.).

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztály iratai (1943) 1957–1973. (a továbbiakban: XIX-I-4-g) 33. tétel: *Feljegyzés a nemzetiségi oktatás terén felmerült legfontosabb problémákról*, 1952. július 13.

¹⁰ Ld. 2014. 07. 10-i megtekintés, www.mnl.gov.hu, Adatbázisok. A magyar állam szervei 1945–1990, valamint MNL OL XIX-I-4-g 17. tétel: *A Nemzetiségi osztály szervezeti felépítése és ügykörbeosztása*, 1952. július 19.

¹¹ Kovács Péter (1909–?). középiskolai tanár. 1952–1959 között a nemzetiségi osztály vezetője.

¹² MNL OL XIX-I-4-g 33. tétel: *Feljegyzés a nemzetiségi oktatás terén felmerült legfontosabb problémákról*, 1952. július 13.

¹³ MNL OL XIX-I-4-g 33. tétel: *Feljegyzés a nemzetiségi oktatás terén felmerült legfontosabb problémákról*, 1952. július 13.

¹⁴ MNL OL XIX-I-4-g 33. tétel: *Feljegyzés a nemzetiségi oktatás terén felmerült legfontosabb problémákról*, 1952. július 13.

¹⁵ MNL OL XIX-I-4-g 33. tétel: *Feljegyzés a nemzetiségi oktatás terén felmerült legfontosabb problémákról*, 1952. július 13.

¹⁶ MNL OL XIX-I-4-g 33. tétel: *Feljegyzés a nemzetiségi oktatás terén felmerült legfontosabb problémákról*, 1952. július 13. Kovács Péter a géppel írt dokumentumra 1952. szeptember 15-én kézzel a következő kiegészítést írta: „1952. szept. 12-én az MDP Országos Központja részéről Jedlicska elvtárrsal, szept. 15-én a minisztériumi párszervezet vezetőségével tárgyaltuk meg a beadványt. Segítségét ígérték.”

¹⁷ Az Oktatásügyi Minisztérium 1953. július 4. – 1956. december 31. között működött (2014. 07. 10-i megtekintés, www.mnl.gov.hu, Adatbázisok. A magyar állam szervei 1945–1990).

¹⁸ MNL OL Közoktatásügyi Minisztérium Általános iratok 1952–1953 (a továbbiakban: XIX-I-5-a) sz.n. 1953. (233.d.): *Kovács Péter feljegyzése az osztály szervezeti kérdéseiről*, 1953. július 15., és MNL OL

XIX-I-4-g 1. tétel: *A Nemzetiségi Osztály szervezeti felépítése*, 1953. november 9.

¹⁹ „A Közoktatásügyi Minisztérium szervezési munkája kirívóan tükröződik osztályunk eddigi felépítésén. Az oktató, nevelő munka, a tanítás tartalmi része igen hátrányos helyzetbe került a szervezéssel szemben. Most, amikor fokozott gondot igyekszünk fordítani az iskolák tartalmi munkájára, megragadjuk az adandó lehetőséget, hogy minél nagyobb segítséget adjunk iskoláink tanulmányi színvonalának emeléséhez.” MNL OL XIX-I-5-a sz.n. 1953. (233.d.): *Kovács Péter feljegyzése az osztály szervezeti kérdéseiről*, 1953. július 15.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² MNL OL XIX-I-4-g 1. tétel: *A Nemzetiségi Osztály szervezeti felépítése és ügykör beosztása*, 1953. november 9., illetve 1953. december 9.

²³ MNL OL XIX-I-4-g 33. tétel: *Kovács Péter feljegyzése az osztály racionalizálási tervével kapcsolatban felmerült kérdésekről*, 1954. április 13.

²⁴ Uo. A szakfelügyelet megszüntetésével, illetve átszervezésével kapcsolatos kérdések részletes ismeretét lásd a szakfelügyelet tevékenységének tárgyalásánál.

²⁵ MNL OL XIX-I-4-g 43. tétel. Az elhelyezendők névsorát 1954. június 19-ig kellett megadni, hogy a fővárosi tanács elhelyezésükről gondoskodni tudjon.

²⁶ Kovács Péter 1954. június 18-án Kiss Gyula miniszterhelyettesnek írt feljegyzésében ismét felsorolta a létszámcsökkentés során a Nemzetiségi Osztálytól elvont feladatokat, s kéri azoknak más módon történő ellátását. „A fenti javaslatokat részletesen kidolgozva 4/1954. és 13/1954. szám alatt 1954 márciusában, áprilisában megküldtem Miniszterhelyettes Elvtárs részére. A javasolt munkakörök létesítéséhez és a vele járó feladatok végrehajtásához részletes ügykört beosztást készítünk. Kérem Miniszterhelyettes Elvtársat szíveskedjen meghallgatni minket, amikor az oktatási osztály racionalizálására, illetve a Pedagógiai Tudományos Intézet felállítására sor kerül.” – írta. MNL OL XIX-I-4-g 33. tétel: *Kovács Péter feljegyzése az osztály racionalizálásával kapcsolatban*, 1954. június 18.

²⁷ Az 1953. június – 1955. március közötti magyarországi „új szakaszra” vonatkozóan bővebben ld.: *Romsics*, 1999, 374–382. o.; *Gyarmati*, 2011, 345–357. o.

²⁸ MDP KV 1953. június 27-28-i határozata (*Izsák*, 1998, 188–206. o.).

²⁹ A határozatot 1954. február 15-én küldték ki (MNL OL Magyar Dolgozók Pártja Nyomatott határozatai. *A KV határozata a közoktatás helyzetéről és feladatairól*. [a továbbiakban: 276.f. 60. cs. 415. ö.e.]). A dokumentumot ld. még: *Kardos és Kornidesz*, 1990, 17–24. o.

³⁰ MNL OL 276.f. 60. cs. 415.ö.e.

³¹ Az ülésen Andics Erzsébet, Rajnai Rudolf, Szabó Sándor, Szemere Vera, Kónya Albert, Bajcsay Pál, Mód Aladár, Fűszfás Jenő, Kis Gyula, Vadász Ferencné és Kovács Ferenc mint a kollégium tagjai, Szokolczy István (Pedagógiai Tudományos Intézet), Parag László (Tankönyvkiadó), Csukás István és Kovács Péter (Oktatási Minisztérium) meghívottként vettek részt. MNL OL XIX-I-2-k. 1954. július 15-i ülés jegyzőkönyve.

³² Az előterjesztést, amely 'Titkos' minősítésű volt, Szabó Sándor jegyezte. MNL OL Művelődési Minisztérium Kollégiumi értekezletek jegyzőkönyvei 1953–1956. (a továbbiakban: XIX-I-1-k.) 1954. július 10-i előterjesztés.

³³ „A nemzetiségi középiskolák nyelvtan és irodalom terén elérik ugyan a magyar középiskolák színvonalát, de helyesírás és kifejezőképesség terén alattuk maradnak. Súlyos gondot okoz iskoláinkban a mindjobban előtérbe kerülő 3 nyelv, az anyanyelv, a magyar nyelv és az orosz nyelv tanítása. Ennek helyes párhuzamba állítása, illetve összeegyeztetése végett kell általános iskoláink alsó tagozata részére tanterveinken és tankönyveinken jól megalapozni az anyanyelv és a magyar nyelv oktatását. A két évente belépő új nyelv tanításával (1. osztálytól anyanyelv, 3. osztálytól magyar nyelv, 5. osztálytól orosz nyelv) a körülményekhez képest sikeresen tudunk megbirkózni.” MNL OL XIX-I-1-k. 1954. július 10-i előterjesztés.

³⁴ „Ahhoz kell útmutatást adnunk, hogy nevelőink az anyanyelv és a magyar nyelv oktatását (de a többi tantárgyét is) a nemzetiség és a magyar kultúra hagyományait, a népi demokrácia sokirányú feladatát milyen módszerrel tudják a magyar hazafiság szolgálatába állítani. Ezeknek a tudományos megoldására a Nemzetiségi osztály egymagában nem képes, ezért ebbe a munkába be kell vonni a Pedagógiai Tudományos, a Történettudományi- és a Népművészeti Intézet illetékes szakembereit” MNL OL XIX-I-1-k. 1950. július 10-i előterjesztés.

³⁵ MNL OL XIX-I-4-g. 33. tétel: *Jegyzőkönyv az oktatásügyi minisztérium 1954. július 15-i kollégiumi üléséről.*

³⁶ Uo.

³⁷ *Előterjesztés a magyarországi nemzetiségi oktatás és népművelés helyzetéről*, 1954. november 15. MNL OL 276.f. 91. cs. 83.ö.e.; *Az Oktatásügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának tájékoztató jelentése a nemzetiségi oktatás helyzetéről*, 1955. augusztus 10. MNL OL 276.f. 91. cs. 83.ö.e.; *Jelentés az Oktatási Minisztérium Általános Iskolai Főosztálya által szervezett ellenőrzésről*, 1955. május 26. MNL OL 276.f. 91.cs. 83.ö.e. A dokumentumok közölve: *Tóth*, 2003, 85–96., 137–145., valamint 109–125. o. Itt most a dokumentumoknak csak az oktatásra vonatkozó részeit foglalom össze.

³⁸ Erre vonatkozóan többek között bővebben ld.: *Az MDP Tudományos és Kulturális Osztályának tájékoztatója a német nyelvű oktatás kialakításáról*, 1954.

november 20. MNL OL 276.f. 91.cs. 83.ö.e., illetve *Tóth*, 2003, 96–99. o.; *Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának feljegyzése a magyarországi nemzetiségek oktatásáról*, 1955. december. MNL OL XIX-I-4-g 9. tétel, illetve *Tóth*, 2003, 195–222. o.; *Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának előterjesztés-tervezete a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról*, 1956. január 26., illetve *Tóth*, 2003, 222–235. o.; *Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának előterjesztése a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról*, 1956. március 9. MNL OL 276.f. 53. cs. 284.ö.e., illetve *Tóth*, 2003, 235–243. o.

³⁹ *Az MDP Tudományos és Kulturális Osztályának előterjesztése a magyarországi nemzetiségek oktatás és népművelés helyzetéről*, 1954. november 15. (MNL OL 276. f. 91. cs. 83.ö.e., illetve *Tóth*, 2003, 85–95. o.)

⁴⁰ *Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának feljegyzése a magyarországi nemzetiségek oktatásáról*, 1955. december. MNL OL 276.f. 91.cs. 84.ö.e., illetve *Tóth*, 2003, 195–202. o.

⁴¹ A KV határozata a PB határozataként jelent meg (ld.: *Izsák*, 1998, 409–416. o.). A határozat előzményeként az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztálya először 1956. január 26-i keltezéssel előterjesztés-tervezetet, majd ezt követően március 9-ei dátummal előterjesztést készített. Az előterjesztést az MDP PB 1956. május 9-i ülésén tárgyalta, amit kiegészítésekkel és módosításokkal elfogadott. A legfontosabb javasolt módosítások: a 'nemzetiség' helyett a 'nemzeti kisebbség' fogalmát kell használni, „az egyes nemzeti kisebbségek kérdésével jelentőségüknek és nagyságuknak megfelelő sorrendben kell foglalkozni, és a jelenleginél jobban ki kell emelni a németajkúak és jugoszlávok kérdését”, a nemzetiségek szövetségeit egységesen demokratikus szövetségeknek kell nevezni, az országgyűlési választásokkor az MDP jelöltjei közé létszámárukuknak megfelelően a nemzetiségek tagjait is föl kell venni. Fölvetődött a határozat közzététele is, de a korra jellemző módon a KV-határozat egyik változata sem vált sem akkor, sem a későbbiekben publikussá. A teljes szöveget egy szűk pártvezetői kör és a Minisztertanács kapta meg (*Tóth*, 2003, 222–245. o., valamint Balogh, 2002, 680–685. o.). Az 1956. január 26-i előterjesztés-tervezetet a nemzetiségi osztály is véleményezte. Különösen az asszimilációra vonatkozó számos megállapítások finomítását, az egyházak szerepének árnyaltabb megítélését, a nemzetiségi oktatás terén az egyes nemzetiségek között meglévő különbségek kidomborítását, konkrétabb intézkedéseket javasoltak. MNL OL XIX-I-4-g 11. tétel: *Feljegyzések a magyarországi kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról készült előterjesztés-tervezet-höz*, 1956. január 21.

Jegyzetek

¹ A 2003-ban, 99 éves korában elhunyt Marvin Bower 60 éven át a híres McKinsey & Company meghatározó személyisége volt. (Ez a cég teremtette meg a vállalati szférában a szervezetfejlesztés és vezetési konzultáció elméletét és gyakorlatát.) 1966-ban (Bower, 1966) megjelent könyve a modern vezetéselmélet alapműve. Sokat idézett mondása – „the way we do things around here” – először Terrence E. Deal és Allen A. Kennedy (1982, 4. o.) könyvében jelent meg.

² Paul H. Hersey és Kenneth H. Blanchard híres helyzetfüggő vezetés elmélete már a '70-es évek végén körvonalazódott; az elméletet már mai nevén megnevező könyv (Hersey, 1985) 1985-ben jelent meg. Nálunk 1997-ben jelenik meg ez a megközelítés az iskolával kapcsolatban, de ez a tanulmány (Zétényi, 1997) – fontossága ellenére – elszigetelt maradt, nem mutatható ki a hatása az iskolai szervezettel foglalkozó munkákban.

³ A WHO ún. HBSC (Health Behaviour in School-aged Children) kutatása 1983 óta négy évente zajlik, Európa és Észak-Amerika immár 43 országában, illetve régiójában. 11, 13 és 15 évesek körében gyűjtenek adatokat, egészségükről és általános jólétükről, társas környezetükről és egészségmagatartásukról. Magyarország 1985 óta vesz részt ebben az együttműködésben. A projekt honlapja: <http://www.hbsc.org>

⁴ Az NSCC honlapja: <http://www.schoolclimate.org/>

⁵ 2013. 03. 03-i megtekintés, <http://www.schoolclimate.org/climate/#sthash.SsuPK2O6.dpuf>

⁶ A konferencia honlapját lásd itt: http://www.oecd.org/document/15/0,3746,en_21571361_49995565_49798543_1_1_1_1,00.html